

НЕВІДВОРОТНІСТЬ ПОКАРАННЯ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

КУЦ Віталій - кандидат юридичних наук, професор, викладач Національної академії прокуратури України (м. Київ)

Отмечается, что принцип неотвратимости наказания является одним из мифических положений уголовного права. Соблюсти его невозможно ввиду латентности уголовных правонарушений и ограниченности социальных ресурсов на противодействие таким правонарушениям. Причиной веры в неотвратимость наказания выступает позитивизм. Негативным последствием – противодействие внедрению прогрессивных форм уголовно-правового воздействия. Реальным принципом противодействия преступности является неотвратимость антиуголовно-правового реагирования на выявленные уголовные правонарушения.

Ключевые слова: неотвратимость наказания; нереальность; воспрепятствование; прогрессивные формы реагирования; восстановительное правосудие; неотвратимость антиуголовно-правового реагирования.

Актуальність теми обумовлюється тим, що у свідомості пересічного українця та й багатьох правників, особливо радянського ґарту, вчинення злочину асоціюється виключно з покаранням злочинця. Звідси й правосуддя у кримінальних провадженнях в Україні переважно є каральним або репресивним. Останнім часом воно демонструє свою неефективність та відверту архаїчність через нездатність забезпечити очікувані від нього соціально позитивні результати. Таке правосуддя не гарантує відшкодування завданої злочинцем шкоди, поновлення справедливості та соціального миру. Критично низькою є і рівень соціальної довіри до його носіїв.

Усвідомлюючи невідповідність тотальності карального правосуддя, заснованого на принципі невідворотності покарання, сучасним соціальним потребам, вітчизняний законодавець запровадив до антикримінального законодавства низку засобів правового реагування на вчинення злочину, не пов'язаних з покаранням злочинця. Основними серед них виступають так звані звільнення від покарання (ч. ч. 4 та 5 ст. 47; ч. 2 ст. 84 та ст. 105 КК України) та від кримінальної відповідальності (розділ IX Загальної частини та положення деяких статей Особливої частини КК України), що насправді є відмовою від їх застосування [1, с.108-109]. При цьому фахове середовище не приділяє достатньої уваги пошуку істини у зазначеній царині. Якщо інертність мислення з цього приводу представників практичного сектору юриспруденції, у своїй більшості переконаних в існуванні принципу невідворотності покарання, зрозуміла, то раціональних пояснень відсутності адекватного ставлення до цього з боку теоретиків права, особливо молодшої її генерації, важко знайти. Найбільше, на що вони спромоглися, замінили в професійній лексичі принцип невідворотності покарання на принцип невідворотності кримінальної відповідальності. Але справа в тім, що й останній існує лише на словах. За наявності в законі звільнення від кримінальної відповідальності, а також запровадження «інших заходів» кримінально-правового характеру, за реальності латентності кримінальних правопорушень вести мову про невідворотність

кримінальної відповідальності, а тим більше покарання, неможливо. Про відсутність монополії кримінальної відповідальності свідчать і плідні намагання щодо запровадження в Україні відновного правосуддя та інших прогресивних засобів розв'язання кримінально-правових конфліктів, що давно використовуються в багатьох конкурентноздатних країнах.

Щодо ступеня теоретичної розробленості проблеми адекватності принципу невідворотності покарання сучасним кримінально-правовим реаліям, справедливим буде твердження, що теоретичні розвідки у вказаному напрямі відсутні, тому відповідних наукових публікацій в Україні, за виключення декількох моїх [2, 3], не існує.

Зазначеним і пояснюється доцільність запропонованої публікації, метою якої є обґрунтування тези, що однією з суттєвих перепон на шляху запровадження в Україні прогресивних засобів реагування на кримінальні правопорушення є впевненість багатьох криміналістів в існуванні принципу невідворотності покарання (кримінальної відповідальності) та необхідності слідування йому в практиці протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу розпочну з гіпотези, що на зміну принципу невідворотності покарання, що останнім часом фактично культивується у виді принципу невідворотності кримінальної відповідальності, прийшов інший, більш гуманний та значно ефективніший принцип – *невідворотності кримінально-правового реагування на виявлені кримінальні правопорушення*. Відповідно до цього принципу, головним у протидії злочинності є обов'язкова правова реакція на виявлений факт вчинення кримінального правопорушення. А якою вона буде, є другорядним питанням, вирішення якого залежить від низки обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Це може бути кримінальна відповідальність з призначенням покарання та його відбуванням або відповідальність з призначенням покарання, але зі звільненням від його відбування. Можливі й інші варіанти. Зокрема, за кримінальним законодавством

України не виключена й така правова реакція на вчинення кримінального правопорушення, як засудження особи обвинувальним вироком суду без призначення покарання (відповідні положення розділів XII та XV Загальної частини Кримінального кодексу). У цьому випадку кримінальна відповідальність реально настає, але без покарання. Полягає вона в самому факті засудження злочинця, тобто у висловленні судом негативної оцінки його злочинного вчинку. Така оцінка ганьбить особу в очах інших членів суспільства, що відповідним чином впливає на її емоційно-психічну сферу.

Нарешті, існує в Україні й така форма правового реагування на вчинення правопорушення, як звільнення від притягнення до кримінальної відповідальності. Її сутність полягає у відмові суду постановляти обвинувальний вирок взагалі. Тобто суд відмовляється навіть від засудження особи, яка вчинила діяння з ознаками нетяжкого злочину, а значить, і від висловлення негативної оцінки вчиненого злочинного діяння та його «автора». Але це відбувається за наявності встановлених у законі підстав (причини) та умов і за визначеною процедурою. Одне лише проходження зазначеної процедури залишає помітний слід у свідомості суб'єкта, який потрапив до її сфери. Отже, не будучи відповідальністю, процедура відмови від застосування останньої є фактом офіційного правового реагування на вчинене правопорушення.

Як свідчить викладене вище, невідворотності покарання в Україні не залишилось місця навіть «на словах», а «на ділі» її не існувало ніколи і ніде. Незважаючи на свою зовнішню привабливість, цей принцип є надто жорстким. Через це, а також деякі інші обставини, головною з яких є латентність кримінальних правопорушень, він ніколи не дотримувавсь, залишаючись привабливою декларацією. Особливо полюбляють проголошувати зазначений принцип позитивісти, для яких, як відомо, головне – декларація відповідного положення, а не його реалізація. Звідси їх непохитна віра у тотожність права й закону: якщо останній прийнято законодавчою владою, значить, він і є правом. Позитивіст не замислюється над тим, що закон може виявитись протиправним, як і над

тим, що той чи інший принцип може бути абсолютно нереальним. Найбільш яскравим проявом позитивізму є популізм. Чого вартує, наприклад, наступне висловлювання, що стосується нашої теми: «...твердження про те, що не завжди злочин може потягти за собою покарання, не просто не правильне, а і шкідливе... Злочин завжди, в усіх випадках життя тягне за собою покарання ...» [4, с. 193]. Таке враження, ніби автор цього висновку є мешканцем іншої планети, який не чув про латентність та інші обставини, що унеможливають покарання. До того ж у самій назві його публікації міститься заперечення висловленій тезі, адже йдеться про альтернативну системі покарань систему засобів впливу на суб'єктів кримінальних правопорушень. При цьому автор, будучи вихованим у душі позитивізму, є щирим у своїх переконаннях: раз у кожній частині кожної без винятку статті Особливої частини Кримінального кодексу України після опису злочинного діяння стверджується, що воно «карається», іншого варіанту бути не може, тому що не може бути ніколи за жодних обставин. Його, напевне, не збентежить навіть таке «контрольне» запитання: а що, коли особа після вчинення нею злочину помирає, або вчинене діяння перестає бути злочином внаслідок його декриміналізації?

На наше переконання, принцип невідворотності покарання є характерним для більш ранніх періодів існування людства з менш розвинутою правовою системою та з недостатньо високим рівнем розвитку антикримінальної правничої думки. Сучасний принцип невідворотності кримінально-правового реагування на виявлені кримінальні правопорушення є більш гуманним. До того ж він є реалістичним, на відміну від попереднього, оскільки його виконання можливо забезпечити. Для цього достатньо наявних у суспільстві ресурсів. Зазначений принцип реалізується за алгоритмом: скільки кримінальних правопорушень вдалось виявити, настільки з них і має відреагувати система антикримінальної юстиції. Невідворотність же покарання взагалі неможливо забезпечити через обмежені соціальні ресурси для цього та значну латентність кримінальних правопорушень, рівень якої також залежить від зазначених ресурсів.

У результаті гуманізації кримінального законодавства, наслідком чого стала й зміна вказаного вище принципу, вибір форми реагування на кримінальне правопорушення в Україні все більше залежить не лише від традиційних обставин (ступінь небезпечності діяння; характер спричиненої шкоди; форма вини тощо), але й від волі правопорушника та потерпілого. Причиною цього є те, що кримінальне правопорушення починає сприйматись не лише як порушення норм об'єктивного права, але і як конфлікт між відповідними суб'єктами з приводу порушення одним із них суб'єктивних прав іншого. Ставлення до правопорушення як до посягання на об'єктивне право обумовлює перевагу карального правосуддя в суспільстві, а також культивування нереальних принципів-лозунгів типу «невідворотність покарання» чи «невідворотність відповідальності». Коли ж кримінальне правопорушення розглядається як посягання на суб'єктивне право і сприймається як конфлікт між злочинцем та потерпілим, такий конфлікт розв'язується шляхом примирення його учасників, часто й за допомогою процедури медіації, що як явище та відповідний йому правовий інститут набуває все більшого розповсюдження у світі.

Проблема примирення учасників кримінально-правового конфлікту цікавить усе більше коло вітчизняних теоретиків. Долучивсь до її вирішення і автор цих рядків [5, 6].- У процесі з'ясування сутності та змісту такого примирення стало зрозумілим, що завдяки йому потерпілий дістає змогу більш оперативно і повно відновити свої права та інтереси, порушені зловмисником. При цьому останній також не вважає себе жертвою карального правосуддя, а почувачється як повноцінний учасник розв'язання конфлікту, що забезпечує швидке розв'язання останнього, його «розчинення» в повсякденному бутті та сприяє збереженню соціального миру.

За наявності очевидних переваг примирення перед іншими способами улагодження кримінальних конфліктів залишається й чимало супротивників ідеї «звільнення» від кримінальної відповідальності чи від покарання через примирення. На їхню думку,

АНОТАЦІЯ

Зазначається, що принцип невідворотності покарання є одним із міфічних положень кримінального права. Дотриматись його неможливо через латентність кримінальних правопорушень та обмеженість соціальних ресурсів на протидію їм. Причиною віри в невідворотність покарання є позитивізм. Негативним наслідком – перешкодження запровадженню в Україні прогресивних форм кримінально-правового впливу. Реальним принципом сучасної протидії злочинності є невідворотність антикримінально-правового реагування на виявлені кримінальні правопорушення.

Ключові слова: невідворотність покарання; нереальність; перешкодження; прогресивні форми реагування; відновне правосуддя; невідворотність кримінально-правового реагування.

така ідея не відповідає принципу невідворотності покарання за вчинений злочин. Але, як було зазначено вище, такого принципу реально ніколи не існувало. Проголошувалось лише відповідне гасло. Навіть коли б такий принцип й існував, слід нагадати, що у правовій сфері не може бути вічних принципів. Вони змінюються разом із зміною соціальних умов життєдіяльності людей. Тому в Україні настала пора перейти від принципу невідворотності покарання до принципу невідворотності кримінально-правового реагування на вчинення кримінального правопорушення не лише на законодавчому рівні, але й на рівні професійної та загальної правосвідомості. Сприятиме цьому все більш широке запровадження відновного правосуддя, а також подальше розширення арсеналу засобів кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення, що, з одного боку, забезпечує належний рівень законодавчої диференціації кримінально-правового реагування, а з іншого – сприяє його індивідуалізації.

Література

1. Звільнення від кримінальної відповідальності чи відмова від її застосування? // Малий і середній бізнес (право держава, еко-

SUMMARY

It is noted that the principle of the inevitability of punishment is one of the mythical provisions of criminal law. It can not be obeyed because of the latency of criminal offenses and the limited nature of social resources to counteract them. The reason for believing in the inevitability of punishment is positivism. A negative consequence is the resistance to the introduction of progressive forms of criminal law influence. The real principle of counteracting crime is the inevitability of an anti-criminal legal response to the criminal offenses.

Keywords: inevitability of punishment; unreality; an obstacle to progressive forms of reaction; restorative justice; the inevitability of a criminal-legal response.

номіка): економіко-правовий науково-практичний журнал № 4 (55). – 2013. – С. 105- 109.

2. Куц В.М. «Про еволюцію деяких принципів кримінального права». – // Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку: Матеріали міжнар. наук.-прак. конф.-Львів: «ЦП», 2014.-Ч. 1. – С. 53-55;

3. Куц В.М. Від невідворотності покарання до обов'язковості кримінально-правового реагування / В.М. Куц // Пріоритети національного реформування законодавства і права: теорія та практика: Матеріали міжнар. наук.- прак. конф.- К.: 2014. – С. ?

4. Трубников В.М. Система мер уголовного воздействия вместо системы наказаний / В.М.Трубников // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Серія «Право». – 2011. – № 9. – С. 193-194.

5. В. Куц. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект): монографія /В.М. Куц, А.М. Яценко. – Х.: Юрайт, 2013. – 328 с.

6. Куц В. Звільнення від кримінальної відповідальності в контексті реалізації ідеї відновного правосуддя: теоретичний аспект // Відновне правосуддя в Україні. Щоквартальний бюлетень. – № 4, 2007. – С. 73 – 75.

7. Куц В. Примирення як засіб поновлення прав потерпілого від примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань // Відновне правосуддя в Україні № 1-2 (13) 2009 С. 68-73.